

בחברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

א'

הכינוס הארצי השלישי לידיעת הארץ

התעשייה והמלאכה בארץ-ישראל ובשכנותיה בימי קדם

לאחר שרבים מבין ציבור חברינו ואוהדינו הביעו את משאלתם להמשיך במסורת הכינוסים השנתיים, החליט הוועד המנהל של החברה לכנס בפעם השלישית את חברי החברה ואת כל המתעניינים בעברנו העברי, את שוחרי ידיעת הארץ וחובבי עתיקותיה, לכינוס הארצי השלישי לידיעת הארץ שנערך בימי חול המועד סוכות, ט"ו - י"ט תשרי תש"ו, בחיפה. בשים לב לאפיינה התעשיית של העיר חיפה הועמד הכינוס בחלקו הגדול בסימן: התעשייה והמלאכה בארץ-ישראל ובשכנותיה בימי קדם.

הכינוס נפתח באולם "ביתנו" בחיפה בשעה 4.15 אחה"צ בנוכחות קהל משתתפים רב על-ידי מר יצחק בן-צבי, נשיא הוועד הלאומי וחבר הוועד המנהל של החברה. הוא הדגיש בדבריו את חשיבות עבודתה של החברה לעתידה של ארצנו, כי "החוקרים מתכוונים לא רק להכיר את העבר, אלא לקדם את העתיד על יסוד העבר וכן לחזק את הקשר בין האומה ומולדתה". בסוף דבריו חודה בשם החברה לכל אלה שאפשרו את עריכת הכינוס ולכל האורחים שנענו להזמנת החברה.

אחריו אמר דברי ברכה מר שבתאי לוי, יו"ר עיריית חיפה וציין כי השכילה החברה בבחירה את חיפה למקום הכינוס, הואיל וחיפה תופשת מקום בראש בתעשיית ארצנו. הוא הדגיש כי כינוס זה הוא אות לאמונה בלתי-מעוררת בעתיד ארצנו.

מר אבא חושי הביא את ברכת מועצת פועלי חיפה, ועמד על ערכן של התערוכות המצורפות לכינוס לפועלים ולנוחתי העבודה כאחד. "מוצגי התערוכה מחזקים את זכותנו ההיסטורית על הארץ והם עשויים גם לחזק את אהבתנו לה".

ד"ר ע. בן-דור קרא את ברכת מנהל מחלקת העתיקות של הממשלה מר ר. ו. המילטון שעמד במיוחד על שני התפקידים העקריים של החברה והם: לארגן תפירות שיטתיות ולטעת בלב הקהל יחס של כבוד לשרידי העבר, ד"ר ב. מייזלר קרא טלגרמות ומכתבי ברכה שנתקבלו ממוסדות ואישים שונים. לאחר מכן הרצה מר שמואל ייבין את הרצאת הפתיחה: התעשייה והמלאכה בימי קדם. הוא הגדיר את המונח "תעשייה" בימי קדם והראה על סימנים ראשונים שלה מיד עם המעבר לחיי קבע של חקלאות. המרצה התעכב על קוויה העיקריים של התפתחות התהליכים הטכניים בתעשיית כלי החרס, האריגה, המתכת והזכוכית, וניסה להסביר את המניעים והמסיבות שהביאו לידי השתלשלות השיפורים הטכניים השונים בתקופה הקדומה, לבסוף התעכב על שאלות חילופי התוצרת והמרכזים הפניקיים הגדולים שהיו קשורים בתעשיית ארץ-ישראל וסחרה בתקופת המלוכה וסיים בתיאורו הדרמטי של יחזקאל על מצבה ואפיינה של מדינת צור.

המושב הראשון ננעל בשעה 6 בקירוב.

המושב השני של הכינוס נפתח בו בערב בשעה 8.30 באולם התכניון העברי. ד"ר מ. שטקליס הרצה על תעשיית כלי צור והסביר את התהליכים הטכניים השונים והכנת כלים: ע"י נקישת אבן באבן, עץ באבן ועיבוד משנה ע"י לחיצה, ליטוש וכו'.

אחריו הרצה ד"ר ע. בן-דור על תעשיית כלי-אבן. המרצה סקר את התפתחות כלי האבן במצרים ודן על היבוא של כלי-אבן, ביחוד כלי-בהט, ממצרים ארצה. הוא הוכיח כי היתה קיימת גם תוצרת מקומית של כלי-בהט ביחוד בבית-שאן. החומר לוקח ממצחבה אשר בסביבת מנחמיה. והוא שונה בהרכבו הכימי מהחומר המצרי. הצורות מיוחדות לארץ-ישראל וגם תהליך העיבוד היה שונה.

המושב ננעל בשעה 10 בקירוב.

למחרתו, ביום ב', י"ז בתשרי, בשעה 9 בבוקר התקיימה בתכנוין העברי פתיחה שלש התערוכות שסודרו ליד הכינוס, בשני אולמות. מר ש. ייבין הודה לאורחים הרבים שבאו להשתתף בפתיחה וביניהם ראש העיר מרש. לוי וסגנו מר שחאדי סלאח בלוויית מזכיריהם, מורים רבים מכל חלקי הארץ ומספר ניכר מאנשי המשקים החקלאיים. וביקש את מר ש. קפלנסקי, מנהל התכנוין העברי, להקדים דברי פתיחה לתערוכה. מר קפלנסקי פתח את ברכתו בדברי הרצל: "אין צורך לחקור את הארץ כדי לאהוב אותה", אבל — הוסיף — יש צורך לאהוב את הארץ כדי לחקור אותה. רעיון זה בא לידי ביטוי בולט במוצגי התערוכה. לימוד דברי ימי עמנו בגולה היה נטול קשר ישיר עם המולדת; הארכיאולוגיה וחקירת הארץ הגבירו והעמיקו את הקשרים בינו ובין אדמת המולדת. מוצגי התערוכה מלמדים אותנו שלא רק החקלאות אלא גם התעשייה מקרומה באדמה. לא בעין בוחנת בלבד, אלא גם בלב נרגש נסתכל במוצגים, המראים לנו איך נאבקו אבותינו הקדמונים על אדמה זו בקשיי הטבע לשם סיפוק צרכי חייהם.

לאחר הפתיחה סיר הקהל בתערוכות בהדרגת ד"ר בן-דור, מר ייבין, ד"ר מייזלר וד"ר שטקליס. בתערוכה הראשונה הוצגה התעשייה והמלאכה על ענפיה השונים. היו בה שבעה מדורות. מדור 1 — עבודות אבן: כלי-צור מהתקופה הפליאוליתית הקדומה ואילך, שהם הדוגמאות הקדומות ביותר של מלאכת האדם, בלווית תמונות הסבר על תהליכי ייצורם, חפצי אבן ואופני עשייתם, אפני סיחוח אבני-גויה וכו'. מדור 2 — אבנים טובות ותכשיטים: חמרים ששימשו בימי קדם להתקשטות, מערכת חותמות ועליהן כתובות עבריות, קמיעות וענקים, דפוסים ליציקת קמיעות, סיפות, טבעות ומחטים, משקלות ועוד. מדור 3 — עבודות מתכת: תסריטים ותמונות של מכרות עתיקות, דוגמאות של עפרות מתכת שבערבה ותבנית בית-המצרפות וההיתוך של שלמה המלך בעציון-גבר, כלי עבודה שנמצאו בביתר כנראה מימי בר-כוכבא, קבוצת דפוסים ותפסים המדגימה את הדרכים השונות ביציקת המתכת. מדור 4 — כלי-חרס: דוגמאות רבות בתפסים ותסריטים של השיטות השונות והתפתחותן בעשיית כלי החרס משיטות עבודות חפוי, מריקה, צביעה, זיגוג, קישוט בתבליטים, חריתות, סריקה וכו'. תבניות ומציאות ממשיות ממינים שונים של רעפי גג. מדור 5 — כלי-זכוכית: מדור זה העביר לעיני קהל המבקרים את שלביה המרובים של תעשיית כלי-הזכוכית ומקום מיוחד נועד בו לתוצרת תעשיית הזכוכית היהודית שפרחה בימי קדם. מדור 6 — טוויה ואריגה: תבניות של טיפוסי גולים שונים אפקיים וניצבים, שתיארו את התהליכים השונים בטווית החוט מן הצמר או מן הפשתן הגלמיים. הוצגו גם שלבי הסיום, דהיינו צביעה והטבלה. בתוצרת הגמורה אפשר היה לראות קטע אריג מפוחם מתקופת הברונזה הקדומה שנמצא ביריחו, קטעי אריגים שנמצאו בדולמנים בעבר-הירדן, קטע של אריג ביונטי מהנגב ומערכת נאה של טפטים מצריים (קבטיים). מדור 7 — תעשיית מזונות: סרטונים ותבניות לתיאור ייצור היין, השמן והלחם. תבניות של בתי-גבד, ריחיים, מכתשים ועליים, מאפייית סרעה רעמסס הג', תנור של פיר וכן חותמות אופים רומאיות ושפע תמונות מדגימות.

התערוכה השנייה, שסודרה על-ידי האגודה למען אמנות בחיפה, הוקדשה בעיקר לתוצרת גמורה ולא לדרכי עשייתם של הדברים. מוצגי החלק הזה התחלקו לחמישה מדורות, והמוצגים בהם סודרו בסדר כרונולוגי. המוצגים במדור כלי-חרס העבירו לעיני המסתכלים כמעט את כל מערכת כלי-החרס שנמצאו בארץ-ישראל. במדור גרות הובלטו קווי ההתפתחות העיקריים של חפץ נפוץ זה במשך הדורות. הוצגו תפסים שהדגימו את הטיפוסים הקדומים ביותר ועד התקופה הערבית. אמנות הפיסול ושלבי התפתחותה חודגמו ביצירות הפסלות הארץ-ישראלית (פסלים וצלמיות) למן תקופת הברונזה ואילך; דוגמאות אחדות של האמנות היהודית, הנבטית וההדמורית באו ללמד על אופן השתקפות התרבות היוונית בקרב עמי המזרח. מדור המטבעות הצטמצם בשני נושאים: מטבעות יהודיות ומטבעות זהב של קיסרי רומי. מדור כלי-הזכוכית היה עשיר במוצגים מטיפוסים שונים. רובם המכריע של המוצגים בחלק זה היו קנינים של אספנים חפנים.

החלק השלישי של התערוכה היה מוקדש לחפירות בית-ירח של החברה. סרטונים ותצלומים הראו

את מהלך החפירות, את חומות העיר ואת הבתים שנחשפו. כמו כן הוצג מבחר חפצים שנמצאו במקום. בשעה 11:30 הרצחה הגב' רות קלנר-ברנדשטטר על תעשיית כלי-חרס. המרצה אמרה בין השאר כי כלי-החרס השבירים משתמרים ככלי אין הפך בו, תעודה לדורות הבאים. קיימות שתי בחינות הערכה: א' כלי-החרס כאמצעי עזר לקביעת כרונולוגיה של תרבות מסוימת או שכבה מסוימת; ב' כלי-החרס כמוצר המבטא את ההישגים האמנותיים והטכניים של תקופתו, כי "אשר ישר בעיני היוצר לעשות" (ירמ' י"ח, ד') הוא הוא יצירת-תרבותו ומטרה לחקירתנו אנו. שלושה מקורות הם לידיעתנו על אמנות — אמנות זו: א' החרס עצמו; ב' ידיעות ספרותיות וציורי קירות וכדים; ג' השוואות אל מלאכות הפרימיטיביים.

לאחר מכן הרצה ד"ר פ. כהנא על כלי טוויה ואריגה. המרצה אמר כי נמצאות בידינו עדויות ספרותיות רבות על הטוויה והאריגה בארץ-ישראל הכנענית והישראלית, אך מעטים השרידים הממשיים. שרדו אלינו כישורי יד, חלקי גולים (2), עקבות אריגים, פלכים, ומשקלות-גול לרוב. כדי להמחיש את מושגי הכלים ותהליכי המלאכה, ניעזר בחומר המצרי העשיר (ציורי קירות מתקופת הממלכה התיכונה והחדשה ותבניות טין): א' הכנת החומר הגלמי — כלי-הטוויה. ב' הכנת האריג — כלי-האריגה. עדויות ספרותיות ושרידים מלמדים, שגם בארץ ידעו את הגול המאונך והגול המאונך (זה האחרון לאריגים מגוונים). מציאות משקלות-גול בארץ מן האלף השלישי לפני ספה"ג — בעוד שבמצרים הן מצויות רק החל מהמאה ה"ז לפני ספה"ג — מוכיחה שהגול המאונך (אולי ממוצא מיסופוטאמי?) היה משמש בארץ לפני שנודע במצרים. המושב ננעל בשעה 1 בקירוב.

המושב הרביעי נפתח בו ביום בשעה 5 אחה"צ בהרצאתו של אדריכל י. פינקרפלד על בית-המצרפות של שלמה המלך בעציון גבר. המרצה הסביר בפרוטרוט את תכניתו הראשונה של הבניין ופירט את השינויים שנעשו בו בתקופות שונות של קיומו עד ימי השתחררות האדומים הסופית מעול ממלכת יהודה. מר מ. נרקיס, שהרצה אחריו, דיבר על עשיית תכשיטים בימי קדם והסביר בדוגמאות ממשיות את תהליכי הייצור השונים בעיקר בתכשיטי מתכת.

אחר זאת הרצה ד"ר נ. שלם על אבנים טובות ומרגליות. הוא הסביר את דעתו על מבנה החושן של הכהן הגדול, וניסה לזהות את האבנים הטובות למחצה ששובצו בו.

בשעה 9 בערב התקיימה קבלת פנים למשתתפי הכינוס מטעם ועד הדר הכרמל בקפה "ורנר". ד"ר ז. שהם בירך את עורכי הכינוס ואת המשתתפים בשם ועד הדר הכרמל, ומר ש. ייבין ענה בשם החברה. הוא המריץ בדבריו את המשתתפים להרבות את חבריה ותומכיה של החברה, ועל-ידי כך לאפשר לה את הרחבת פעולותיה בשטחי עבודתה השונים.

יום ג, ג' דחומ"מ סוכות, היה מוקדש לשני טיולים שהתקיימו בו בזמן. האחד — לעכו — נהריה — יוכיב בהדרכתם של ד"ר ע. בן-דור ומר י. ברסלבסקי, והשני מגידו — מערות ואדי מעאר בהדרכת מר ש. ייבין וד"ר מ. שטקליס.

בשעה 8:30 בערב התכנסו משתתפי הכינוס באולם התכניון, כדי לשמוע סקירה על פעולותיה המדעיות והספרותיות של החברה ועל מפעלי החפירות הארכיאולוגיות. פרום' מ. שובה, חבר הוועד המנהל מטר סקירה קצרה על פעולותיה של החברה במשך השנה, ד"ר ב. מייזלר ספר על החפירות בבית-ירח ועל האפשרויות להמשיך בהן גם בעונה שנייה, וכן על ספר בית-שערים כהתחלה לסריה של דוחות" על מפעלים ארכיאולוגיים. בויכוחים השתתפו: ד"ר מ. שטקליס, מר ז. ליפשיץ (ירושלים), מ. גובזמן (תל-אביב), ד"ר מ. זר-כבוד (חיפה), י. מיולר (בן-שמן), מ. אדרי (תל-אביב), י. שווייג (ירושלים), מ. פולק (חיפה), מ. רר (חדרה), נ. צימבליסט (תל-יוסף), ו. פרנקל (חיפה). רוב המתווכחים הביעו את המשאלה שהחברה תמשיך בכינוסים ואף תרבה בהם, ותגביר את הפצת ידיעת הארץ בקהל הרחב על-ידי פרסומים, תערוכות וטיולים. החלק השלישי של הכינוס היה מוקדש להכרת הר הכרמל ועמק זבולון.

הראשון למרצים במושב השישי שנפתח ביום ד', ד' דחומ"מ סוכות בשעה 9 בבוקר היה ד"ר י. בן-תור שהרצה על הגיאולוגיה של הר הכרמל. הוא פרש בהרצאתו את פרשת התהוות אבני הכרמל,

כיצד נוצרו ההרים וכיצד שינו את צורתם בהמשך התהליכים הגיאולוגיים. ד"ר י. שטרן הרצה על מפרץ חיפה מכחינה גיאוגרפית וסיפר כיצד מילאו גלי הים, שהרוח מניעתם בכיוון צפון-מזרח, את חוף ארצנו באדמה טובה של מצרים. השלישי למרצים היה מר י. ברסלבסקי שהרצה על עכו וישובה היהודי בימי הביניים. המרצה עמד על ההבדל בחשיבות ההיסטורית שבין חיפה ועכו בכל התקופות ועל הגורמים הגיאוגרפיים והטופוגרפיים שחיבו את צמיחתה של עכו והתפתחותה כעיר-נמל בצפונה של ארץ-ישראל. הוא תיאר את עכו כנמלה הראשי של הארץ בתקופת נוסעי הצלב, כעיר רוכלת עמים, שהיתה מיושבת מושבות מושבות של צרפתים, איטלקים, אנגלים, גרמנים ושאר עמי אירופה, כ"בבל" מבחינת ריבוי השפות, התלבושות והמנהגים ושחיתות המידות בתוכה, והתעכב בעיקר על הקהילה היהודית הנכבדה שנתגבשה בה מן המחצית השנייה של המאה הי"ב ועד סוף המאה הי"ג לספה"ג. הקהילה היתה מורכבת בעיקרה עולי צרפת, שעמו נמנו מבעלי התוספות ומגדולי התורה של ארץ מולדתם, וגם עוסקים בקבלה. לבסוף עמד על עכו כעמדה הראשית של המלחמה בכתבי הרמב"ם, שנתחדשה בה בסוף המאה הי"ג, ועל חורבן הקהילה לרגל גירוש נוסעי הצלב ממנה.

המושב השביעי נפתח בו ביום בשעה 5.15 אחה"צ. פרופ' מ. שובה הרצה על האורקולום של הר הכרמל. הוא סיפר בהרצאתו על המסורת המעניינת שבספרות הרומאית (אצל טקיטוס, היסט' ב', ע"ח) בדבר מערה - אולי היא מערת אליהו שבה הכרמל - שבה הוגדה לווספסיאנוס נבואה על עלייתו על כיסא הקיסרות. וכי עד היום עולים מאמינים מבני שלוש הדתות אל המערה כדי לקדש את ילדיהם. מר מ. אבי-יונה הרצה על השרידים היהודיים בסביבות חיפה והתעכב במיוחד על בית-שערים.

המושב השמיני והאחרון התקיים בו בערב, בשעה 8.45. ד"ר ב. מייזלר וד"ר מ. שטקליס מסרו את הדו"ח הראשון על תוצאות החפירות בבית-ירח (ח'רבת כרך), מפעל הקשור בשם ברל כצנלסון ז"ל, שהוצא לפועל ע"י הוועד הפועל של הסתדרות העובדים, הקרן הקימת לישראל ומשקי עמק הירדן. ד"ר ב. מייזלר ציין כי עוד לפני 5000 שנה, בתחילת תקופת הברונזה הקדומה, שימשה בית-ירח צומת תחבורה ומסחר ומרכז של תרבות עמק הירדן, שעמדה בדרגה גבוהה למדי גם בהשוואה אל תרבויות בנות הזמן, וכבר אז עמדה בשגשוגה חקלאות השלחים, שעליה מוסב התיאור היפה של עמק הירדן בספרי ספר בראשית: "וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה... כגן אלהים, כארץ מצרים". כבר בתקופה ההיא הוקפה העיר חומת לבנים, ששרידיה נמצאו בחפירות. לחפירות בבית-ירח נודעת חשיבות יתרה לחקירת שלבי התרבות השונים מאז סוף התקופה הכלקוליתית ועד סוף תקופת הברונזה הקדומה ג', כלומר עד המאות הכ"ה-הכ"ד לפני ספה"ג, לביזור הבעיות הכרוכות בשיטות הביצור והבנייה וביחוד לחקירת כלי-החרס של תקופת הברונזה הקדומה בארץ לשלביה השונים. נסתבר בוודאות כי "כלי ח'רבת כרך", שהיו ל"שם-דבר" בארכיאולוגיה, הם מן השכבות העליונות של תקופת הברונזה הקדומה בבית-ירח. חשיבות רבה נודעת גם לעובדה, שכלים שונים מעידים על קשרים תרבותיים עם הארצות השכנות ועל סחר חליפים ער. ד"ר מ. שטקליס ציין בהרצאתו כי עוד בתקופת האבן הבינונית (המיסוליתית) נמצאו בארץ כלי חקלאות, מכתשי אבן וכו'. תגלית זו מערערת את הנחת המלומדים כי התרבות החקלאית צעה לראשונה באגן הפרת והחידקל. את ערש החקלאות יש לחפש בארץ-ישראל, שבה נמצאה גם את חישת הכר. המרצה סקר את מהלך החפירות ואת שרידי הבנייה והביצורים מתקופת הברונזה ומן התקופה ההלניסטית שנחשפו בחפירות.

לאחר ההרצאות הוצג סרט המתאר את חפירות בית-שערים, שהורט בזמנו ע"י חברת כרמל-סילם. לפני נעילת הכינוס דיבר מר הינדס בשם האגודה למען אמונת, חיפה, וציין כי לפעולות החברה נודעת חשיבות לאומית חלוצית ולא רק מדעית, באשר היא הסיגה מלבנו את רגש העלבון הצורב שחקירת ארצנו נעשתה עד כה על-ידי זרים. מן הראוי שצבורנו ומוסדותינו יתמכו בפעולה כבירה זו. הכינוס ננעל בשעה 10 בערב בדברי פרופ' מ. שובה, חבר הוועד המנהל של ההברה, שהודה להנחת התכניון על הכנסת האורחים הנאה ולכל המוסדות והפרטים שטיפלו בארגון הכינוס והתעורבותו. בימי הכינוס התקיימה בביתו של מר ה. מולר מסיבה למוזמנים מבין עסקני חיפה ואנשי תעשייתו.